International Journal of Multidisciplinary Horizon

ISSN: 3049-2017
IJMH 2024; 1(1): 74-75
© 2024 IJMH
www.themultijournal.com
Received: 19-04-2024
Accepted: 26-04-2024
Publish : 27-04-2024

प्रो.विजयपालकच्छवाह
आचार्य: अध्यक्षश्च,
शिक्षाशास्त्रविद्याशाखा,
केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः,
श्रीसदाशिवपरिसरः,पुरी,ओडिशा

Correspondence:
प्रो.विजयपालकच्छवाह
आचार्य: अध्यक्षश्च,
शिक्षाशास्त्रविद्याशाखा,
केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः,
श्रीसदाशिवपरिसरः,पुरी,ओडिशा

विश्वे शान्तिशिक्षासंवर्धने संस्कृताध्यापकस्य भूमिका

प्रो.विजयपालकच्छवाह

प्रस्तावना

विश्वस्य उपलब्धासु भाषासु संस्कृतभाषा प्रचीनतमा अस्ति। अस्यां भाषायां प्राचीन ज्ञान-विज्ञानं निहितमस्ति। भारतस्य प्रतिष्ठे द्वे संस्कृतं संस्कृतिस्तथा अनेन वाक्येन एवं संस्कृतस्य महत्वनुभूयते। विश्वेऽस्मिन् केवलं संस्कृतभाषायां यद् साहित्यं वर्तते तेषां ज्ञानं समाजे कथं स्यात्, एतद् उत्तरदायित्वं संस्कृताध्यापकस्य भवति संस्कृते विद्यमानाः सूक्तयः अभ्युदाय प्रेरयन्ति। यथा-

डॉ. सर्वपल्लीराधाकृष्णनोक्तम्- **"अध्यापकः राष्ट्रस्य मार्गदर्शको भवति।"** अतः सः छात्रेभ्यः आदर्शप्रतिरुपः स्यात्। यतोहि बालाः कुटुम्बजनानां तथा अध्यापकस्यैव प्रायशः अनुसरणं कुर्वन्ति। गीतायामपि उक्तं यत् यादृशम् आचरणं श्रेष्ठैः क्रियते, तादृशमेव इतरे कुर्वन्ति। यथा-

यद्यादाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः।
स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते।। (गीता-३/२१)

संस्कृताध्यापकस्य भूमिका

अतः शिक्षकेन आदर्शबल सावधानेन व्यवहरेत्। तथा च विद्यालये शिक्षक-छात्रयो, शिक्षकशिक्षकयोः। प्रशास्त्रप्रधानाध्यापनयोः च मध्ये पारस्परिक क्षेत्रभावना भवेत्।

एतान् अतिरुच्य केचन सार्वकालिकाः उपायाः प्रस्तूयन्ते, येषां परिपालनेन विद्यलये समाजे च शान्तिस्थापनाय महान् लाभः भवितुं शक्यते। विश्वशान्तिमार्गे नेतुं अवसरः लभ्यते। तत्रादौ-

(१) अष्टाङ्गयोगशिक्षणम्

यम-नियम-कारुन-प्राणायम-प्रत्याहार-धारणा-ध्यान-समाधयो अष्टावङ्गानि सन्ति।

(२) परहितचिन्तनस्य प्राधान्यम्

व्याजः - आलोचयन सर्वशास्त्राणि
विचाराणि च पुनः पुनः।
आत्मनः प्रतिकूलानि
परेषां न समाचरेत्।। (महाभारतम्)

(३) स्वधर्मशिक्षायाः ज्ञानप्रदानम्

१.स्मृतिग्रन्थानाम्
२.धार्मिकग्रन्थाणाम्
३.नीतिगतग्रन्थाणाम्
४.श्रीभगवत्गीता-केनोपनिषद्।
- कुरान् बाइबल----।

(४) जीवने अध्यात्मवाऽस्य प्राधान्यम्

(५) जीवने व्यवसायात्मिका बुद्धेः प्राधान्यम्

व्यावसायात्मिका बुद्धे तात्पर्यं निश्चयात्मिका बुद्धिः। मनुष्येन स्वजीवने कस्यापि एकस्य श्रेष्ठस्य सत्त्वस्य अङ्गीकारः कर्तव्यः। ध्येयं लक्ष्यं वा यदि उच्चतरं तर्हि शान्तिरपि उच्चतरा।

एका स्त्री साधुम् अवदत् "मम ईश्वर प्राप्तिः कथं स्यात्। अहं तु पुत्रे अतीव स्निध्यामि। ततः साध्यः अवदत्- "भातः। स्वपुत्रम् ईश्वरा रूपमिव मन्यस्व।" तेषां तुलनायाः मनसः अमनसः निन्तनस्य महत्त्वम् अधिमम्। अतः एत अर्जुनपेक्षया एकलव्यः धनुर्विद्यायाम् अग्रे गतवान्।

(६)शारीरिक-मानसिक आधि-व्याधिनां निवारणं प्रशिक्षणम्-

"शरीरम् अधं खलु धर्म साधनम्"
"धर्मार्थकाममोक्षाणामारोग्यमूलमुत्तमम्"
"पहला सुखनिरोगी माया"

(७) उपवारुएकान्तवासयोः सेवनम्-

१५ दिनेषु उपवारुः। प्रतिवर्षम् एकदिनं प्रतिदिनं च केवलं क्षणपर्यन्तम् एकान्तवारुं कुर्याम्।

(८) योगासनं तथा नित्यस्तुतेः प्रशिक्षणम्

(९) भक्तियोगाक्षयग्रहणम्-

'अशान्तस्य कुतः सुखम्' इति वचनं सुप्रसिद्धम्। अशान्ते चित्ते सुखस्य आस्वादः न स्वीक्रियते। अपि तु शान्ते चित्ते तादान्यानि वस्तूनि अपि आनन्दप्रदायिनः। हिन्दीभायाम्- "दिल चंगा तो कचौती में गंगा" इति प्रसिद्धम्।

विद्यालयेषु शान्तिस्थापानाय कार्यक्रमाः-

सत्यमेव जयते वसुधैवकुटुम्बकम् बहुजनहिताय बहुजन सुखाय, विद्ययाऽमृतमश्नुते, योगः कर्म, सर्वभूतेषु आत्मवत् व्यवहारं कर्तुं भाषा एषा सम्यक् शिक्षयति। छात्रेभ्यः शान्तिस्थापनार्थं केचन आधारभूतस्तम्भाः वर्तन्ते यथा-

१. विद्यालयेषु धार्मिक आध्यात्मिक शिक्षायाः प्रबन्धः करणीयः।
२. विद्यालयेषु योगशिक्षायाः व्यवस्था करणीया।
३. विद्यालयेषु विश्वशान्तिवर्धनार्थं मूल्यानां विकासः।
४. चतुर्पुरुषार्थाणां ज्ञानम् अर्थात् धर्म-अर्थ-काम-मोक्षस्य च ज्ञानं दातव्यम्।
५. विद्यालयेषु लोकतान्त्रिकप्रक्रियायाः व्यवस्था करणीया।
६. विद्यालयेषु सुवातावरणनिर्माणार्थं चारित्रिकशिक्षा देया।
७. मानव प्रकृतियोर्मध्ये अनुकूलसम्बन्धः।
८. छात्रेषु कर्त्तव्यबोधस्य ज्ञानम्।
९. विद्यालयेषु सर्वान् प्रति समानव्यवहारः।
१०. विद्यालयेषु दैनिक सामूहिकसभायाः कार्यक्रमः कार्यक्रमेऽस्मिन् प्रार्थना अन्ताराष्ट्रियावबोधः विश्वकल्याणस्य विषये प्रतिदिनं १५ निमेषाः चर्चा विधेया।
११. पाठ्यक्रमे परिवर्तनम् अर्थात् संकीर्णराष्ट्रियतायाः स्थाने अन्ताराष्ट्रियनेतृणां जीवनदर्शनस्योल्लेखः स्यात्।
१२. विद्यालयेषु अन्ताराष्ट्रियदिवसानामायोजनं कुर्यात् अर्थात् पाठ्यसहगामी क्रियाणामन्तर्गतौ सर्वेषां राष्ट्रानां ध्वजाः भवेयुः।
१३. विद्यालयेषु अन्ताराष्ट्रियनेतृणां जन्मोत्सवानामायोजनं कुर्यात्।
१४. भौतिकसुखसंसाधनानाम् आवश्यकतानुसारं जीवने उपयोगः।
१५. संस्कृतच्छात्राणां शिक्षकाणां च नैतिकश्रेष्ठचरित्रस्य अनिवार्य-आवश्यकता।
१६. विद्यालयेषु विश्वशान्तिस्थापनार्थं सांस्कृतिककार्यक्रमाणाम् आयोजनम्।
१७. धार्मिकस्थानं प्रति गमनं प्रतिदिनं सर्वेषां छात्राणाम् अनिवार्यं भवेत्।
१८. माता-पिता गुरुं प्रति श्रद्धा भावना।
१९. समाजे जागरुकतायाः अभिज्ञानं जनसंचारमाध्यमेन।
२०. स्वाध्यायं प्रति प्रेरणा प्रदानम्।
२१. जीवने अनुशासनस्य पालनम्।
२२. धर्मानुसारेण स्वाचरणम्।
२३. विद्यालयेषु विश्वशान्तिस्थापनार्थं चलचित्राणां निर्माणं तथा तेषां प्रदर्शनञ्च।
२४. संयुक्तपरिवारस्य महत्वविषये ज्ञानप्रदानम्।
२५. संतोषपूर्णजीवनस्य विशेषता यथा- संतोषं परमं सुखम्।
२६. विद्यालयेषु विशेषाध्ययनकेन्द्राणां स्थापना, यत्र सामाजिक-न्यायः तथा शान्तिसम्बद्ध पत्र-पत्रिकाणां वार्ता-पत्राणाञ्च पठनव्यवस्था भवेत्।
२७. काम-क्रोध-मद-लोभानां परित्यागः।
२८. पूर्वजानां बलिदानत्यागपूर्णसंस्कृतेः ज्ञानम्।
२९. सर्वान् धर्मान् प्रति सम्मानभावना।
३०. सदाचारजीवनस्य महत्वविषये परिज्ञानम्।

निष्कर्षः -

सम्पूर्णं विषयं परिज्ञाय ज्ञायते यत् उपर्युक्ताः वर्णितविषयाः सम्पूर्णे विश्वे बालानां जनानाञ्च व्यवहारे स्यात् दैनिकजीवने। तदेव विश्वे शान्तिः कल्पना कर्तुं शक्यते। अन्ते शान्तिमन्त्राः-

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात् पूर्ण मुदच्यते।
पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॐ।।

सहायकग्रन्थसूची

१.जैन, धर्मपाल, २०१४, A Treasure of Spiritual Thought, कल्याणप्रिन्स, बीकानेर।
२.श्रीवास्तव, डॉ.संगीता, २०१२, शैक्षकमूल्य, रिलायन्स पब्लिशिंग हाउस, दिल्ली।
३.कल्याण, शिक्षाविशेषांक, १९८८, गीताप्रेस, गोरखपुर।
४.कल्याण, हिन्दुसंस्कृति अंक, १९६८, गीताप्रेस, गोरखपुर।
५.स्वामी, रामसुखदास, १९९०, श्रीमद्भगवत्गीता टीका, गीताप्रेस, गोरखपुर।
६.पञ्चतन्त्र - डॉ.सुधाकरमालवीय, कृष्णदास अकादमी, वाराणसी।
७.कल्यान-उपनिषद अंक- गीताप्रेस, गोरखपुर।
८.उदीयमान भारतीय समाज में शिक्षा, डॉ.रामशुक्ल पाण्डेय, श्रीविनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।